परिच्छेद

१

राजनीतिक दाउपेचमा सङ्क्रमणकालीन न्याय

सङ्क्रमणकालीन न्याय

नेपाल सरकारको अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता

राज्य र मानव अधिकार

सन् २०२४: मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका तथ्य र तथ्याङ्क

पृष्ठभूमि

बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन आयोग र सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगका अध्यक्ष तथा सदस्यको नियुक्तिको सिफारिस गर्न सरकारले पुनर्गठन गरेको समिति जिम्मेवारी नै पूरा नगरी विघटन भएसँगै नेपालको सङ्क्रमणकालीन न्याय प्रक्रियामा पुनः अवरोध आएको छ। द्वन्द्वकालमा भएका मानव अधिकार उल्लङ्घन र मानवताविरुद्ध भएका घटनाका दोषीहरूलाई माफी दिने मनसायका साथ केही प्रावधान राखिएका भए पनि विगतको ऐनका तुलनामा सकारात्मक ठहऱ्याइ द्वन्द्व पीडितसहित मानवअधिकार समुदायले शङ्काको सुविधा दिएर गरेको आशामा तुषारापात भयो। विगतमा पनि सिफारिस समितिले गरेको सिफारिस अनुसार गठित संयन्त्रहरू जिम्मेवारी पूरा गर्न असफल भएका थिए। अहिलेको परिस्थितिले यो प्रक्रिया कसरी अगाडि बढ्छ यसतर्फ चासो र चिन्ता देखिन्छ। यसले सिफारिससम्बन्धी वर्तमान कानुनी व्यवस्थामै गम्भीरतापूर्वक पुनरावलोकन गर्नु पर्ने स्पष्ट भएको छ।

मन्त्रिपरिषद्को २०८१ कात्तिक २ गते बसेको बैठकले ०८० चैत ३० गते गठित सिफारिस समिति पुनर्गठन गर्ने निर्णय गरेको थियो। सर्वोच्च अदालतका पूर्वप्रधानन्यायाधीश ओमप्रकाश मिश्र संयोजक रहेको सिफारिस समितिमा अर्जुन कार्की, स्टेला तामाङ, खम्मबहादुर खाती र राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको अध्यक्ष वा उनले तोकेका व्यक्ति सदस्य रहने उल्लेख थियो। मानव अधिकार आयोगले आफ्ना सदस्य मनोज दुवाडीलाई सिफारिस समितिमा पठाएसँगै समितिले पूर्णता पाएको थियो। विगतमा सङ्क्रमणकालीन न्याय ऐनमा असहमति जनाउँदै आएको आयोगले आफ्नो प्रतिनिधि पठाउन अस्वीकार गर्दा सिफारिस समितिले पूर्णता पाएको थिएन। तर, सरकारद्वारा दुई महिनाको कार्यअवधि दिएर गठन गरिएको समितिले सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगको अध्यक्ष, सदस्यमा कसलाई सिफारिस गर्ने भन्ने विषयमा आयोग निष्कर्षमा पुग्न सकेन। यसको कारण प्रमुख राजनीतिक दलहरूबीच सहमति हुन नसकेको भन्ने सर्वविदित छ।

तालिका १.१ **सन् २०२४ मा प्रदेशगत आधारमा हत्या भएका व्यक्तिहरूको सङ्ख्या**

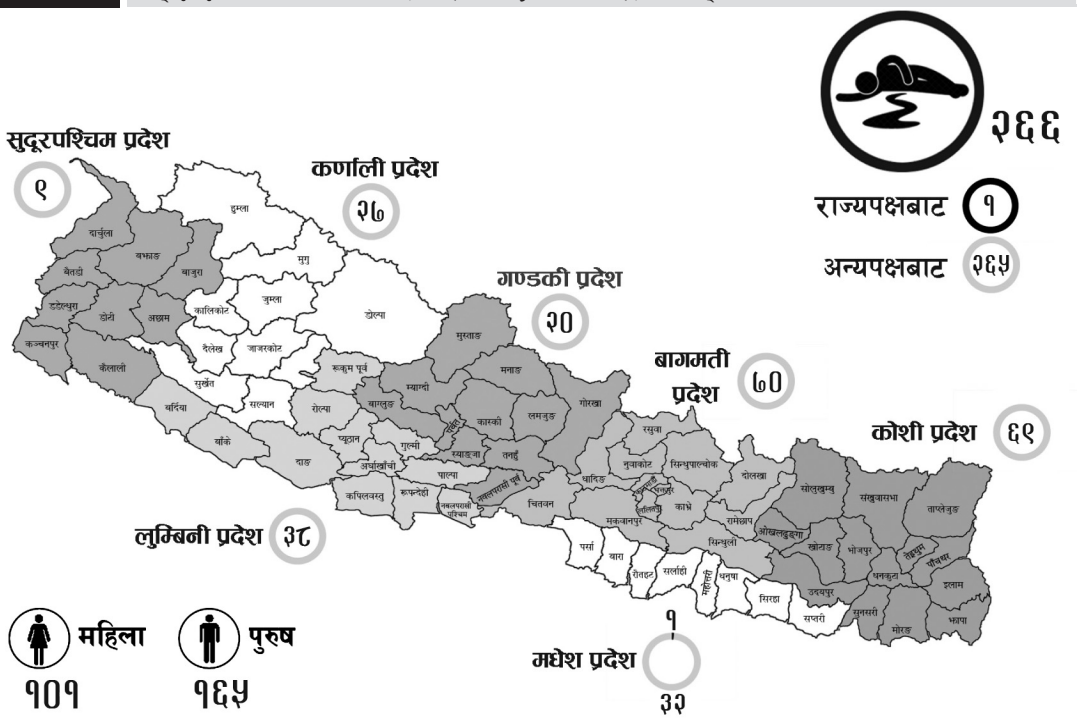

(स्रोत : इन्सेक, २०२४)

समितिका प्रवक्ता खम्बहादुर खातीले विज्ञप्ति जारी गर्दै मतैक्य हुन नसक्दा पदाधिकारीको नाम सरकारलाई सिफारिस गर्न नसकिएको बताए। उनले बहुमतका आधारमा निर्णय गर्नुभन्दा नियुक्तिका लागि सुरुबाट काम थाल्नु उपयुक्त भएको उल्लेख गरे। खातीले जारी गरेको विज्ञप्तिमा 'सिफारिस समितिबीच केही विषयमा मतैक्यता हुन नसकेकाले सिफारिस समितिभित्र बहुमत र अल्पमतको निर्णय गर्दा यसबाट दूरगामी असर पर्नसक्ने, शान्ति प्रक्रियालाई निष्कर्षमा पुऱ्याउन आयोगमा नियुक्त हुने अध्यक्ष तथा सदस्य नियुक्तिको प्रक्रियालाई थप विश्वसनीय र स्वीकार्य बनाउनका लागि आयोगका अध्यक्ष तथा सदस्यका लागि उपयुक्त व्यक्तिहरूको खोजीलाई अझ व्यापक र प्रभावकारी बनाई नियुक्ति प्रक्रिया अघि बढाउन उपयुक्त देखिएको उल्लेख गरिएको छ। ०८१ कात्तिक २ गते गठित यस समितिको कार्यावधि ०८१ मङ्सिर १ गते समाप्त भएसँगै सत्य निरूपण आयोग तथा बेपत्ता व्यक्तिहरूको छानविन आयोग गरी दुवै आयोगका अध्यक्ष र सदस्यको नाम सिफारिससम्बन्धी प्रक्रिया पुनः प्रारम्भ गर्न उपयुक्त हुने राय समितिले सार्वजनिक गऱ्यो। प्रक्रिया पुनः प्रारम्भ गर्न नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्लाई समितिले अनुरोध गरेसँगै दुई आयोगको पदाधिकारी छनौटका लागि खर्च भएको साधन, स्रोत, समय र १ सय ५६ जनाले दिएको आवेदन र ४० जनाको नाम संक्षिप्त सूचीमा प्रकाशन गरी उनीहरूसँग लिएको अन्तर्वार्ता र उनीहरूको प्रस्तुति समेत व्यर्थ हुन पुग्यो। यसले समितिको गठन नै द्वन्द्व पीडितको संवेदनशीलताको कदर गर्ने र द्वन्द्वकालका गम्भीर मानवअधिकार उल्लङ्घन तथा मानवताविरुद्धको अपराधका दोषीहरूलाई कानुनको दायरामा ल्याउनेभन्दा पनि पीडितहरूलाई अल्मल्याउने र पीडकहरूलाई जोगाउने मनसायका साथ भएको थियो भन्ने प्रष्ट भयो। गम्भीर गृहकार्य र सोचविचार बिना गठन गरिएको सिफारिस समितिमा सर्वसम्मति

तालिका १.२ सन् २०२४ मा जिल्लागत आधारमा परिवारबाट हत्या गरिएका महिलाको सङ्ख्या

जिल्ला	सङ्ख्या
बाग्लुङ	१
बैतडी	३
बारा	३
पर्वत	१
ओखलढुङ्गा	३
भोजपुर	१
ललितपुर	३
म्याग्दी	३
दाङ	६
धनुषा	३
धादिङ	१
डडेल्धुरा	१
दोलखा	१
गोरखा	३
रुकुम पूर्व	१
इलाम	३
सिन्धुपाल्चोक	३
झापा	५
सोलुखुम्बु	१
कैलाली	१
कञ्चनपुर	३
काठमाडौँ	३

जिल्ला	सङ्ख्या
लमजुङ	१
महोत्तरी	३
मकवानपुर	३
मोरङ	४
नवलपरासी पूर्व	१
नवलपरासी पश्चिम	३
नुवाकोट	४
पाँचथर	३
पर्सा	३
रौतहट	३
रोल्पा	१
रुपन्देही	३
सङ्खुवासभा	१
सर्लाही	३
सिन्धुली	१
सिरहा	३
सुनसरी	३
तनहुँ	३
ताप्लेजुङ	१
तेह्रथुम	३
उदयपुर	६
जम्मा	**१००**

(स्रोत : इन्सेक, २०२४)

हुन नसक्नुको मूलकारण दलीय भागबण्डा र द्वन्द्वकालमा गम्भीर मानव अधिकार तथा मानवताविरुद्धको अपराधमा संलग्न व्यक्तिहरूलाई आममाफी दिने मनसायका साथ आयोग पदाधिकारी छनौटमा जोड दिनु हो भन्ने फेरि चर्चा हुन थालेको छ।

सङ्क्रमणकालीन न्यायसम्बन्धी विवादित विषय टुङ्ग्याउनुपर्ने मूल जिम्मेवारी भएका ठूला राजनीतिक दलहरू सत्तामा रहँदा एउटा र पक्ष प्रतिपक्ष हुँदा अर्कै कुरा गरेर यस प्रकृयालाई अल्मल्याउन व्यस्त रहे। यसलाई राजनीतिक दाउपेच र लेनदेनको विषय बनाएर द्वन्द्वकालीन मुद्दालाई गिजोल्ने काममा राजनीतिक दल उद्यत रहेका छन् भन्न हिचकिचाउनु पर्दैन। सङ्क्रमणकालीन न्यायका मुद्दा समयमा नै सम्बोधन भएमा राजनीतिक सौदाबाजी अन्त्य हुने बुझेका ठूला दलका नेताहरूले बेलाबखत एकअर्कालाई हेगमा उभ्याउने चेतावनी दिन पनि भ्याए। विस्तृत शान्ति सम्झौतामा उल्लेख भए अनुसार माओवादी लडाकुको नेपाली सेनामा समायोजन,संविधानसभाको निर्वाचनजस्ता जटिल कार्य कांग्रेस, माओवादी र एमालेले राजनीतिक सुझबुझसहित टुङ्ग्याएका थिए। तर, सर्वोच्च अदालतको परमादेश, अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास, मानव अधिकारका सिद्धान्त र पीडितको सहमतिमा न्याय प्रकृयालाई टुङ्ग्याउने सुनौलो अवसर उनीहरूले खेर फाले। नेपालको मौलिक शान्ति प्रकृयाका बाँकी काम पूरा गर्न र विश्वसामु प्रस्तुत गर्ने महत्त्वपूर्ण अवसर उनीहरूले गुमाउँदैछन् भने न्यायको आशामा रहेका हजारौँ द्वन्द्वपीडितलाई धोका दिए। सत्ता र सत्तामा जान गरिने प्रयासमा राजनीतिक दल केन्द्रित हुँदा शान्ति प्रक्रियाका महत्त्वपूर्ण काम राजनीतिक दाउपेचभन्दा बाहिर निस्कन सकेन।

बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानविन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग (तेस्रो संशोधन) ऐन २०८१ साउन ३० गते प्रतिनिधि सभा र भदौ ६ गते राष्ट्रिय सभाबाट समेत बहुमतकासाथ पारित भई भदौ १३ गते राष्ट्रपतिबाट प्रमाणिकरण भएसँगै लामो समयदेखि अवरुद्ध नेपालको सङ्क्रमणकालीन न्यायको विषय समाधान उन्मुख हुन थालेको भन्नेमा आशा पलाएको थियो। पहिलोपटक २०७१ वैशाखमा जारी गरिएको उक्त ऐन त्रुटिपूर्ण रहेको भन्दै २ सय ३४ जना द्वन्द्वपीडितहरूले दर्ता गरेको रिटउपर सर्वोच्च अदालतले २०७१ फागुन १४ गते जारी गरेको परमादेश अनुरूप ऐन संशोधन गर्न सरोकारवालाहरूले निरन्तर वकालत पैरवी गरेका थिए। नेपालको शान्ति प्रकृया तथा सङ्क्रमणकालीन न्यायको विषय उदाहरणीय रहेको चर्चाबीच संसदीय कार्य दलले टुङ्ग्याएको सहमतिमा शीर्ष नेतृत्वले देखाएको सुझबुझप्रति सराहना भयो। पारित ऐनले यसअघि पेश भएको ऐनका धेरै गम्भीर त्रुटिहरू हटाउनुका साथै अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा सरकारले व्यक्त गरेका प्रतिबद्धता, सर्वोच्च अदालतका आदेश तथा परमादेशहरूमा पनि तादतम्यताको प्रयास भएको थियो। संयुक्त राष्ट्रसङ्घका महासचिव एन्टेनियो गुटरेसले २०८० कात्तिक १४ गते सङ्घीय संसदको संयुक्त बैठकमा सम्बोधन गर्दै सङ्क्रमणकालीन न्यायका माध्यमबाट युद्धका घाउ निको पार्दै यसमा उठ्ने प्रश्नहरू र अन्यायद्वारा त्रसित पीडित व्यक्ति, परिवार र समुदायलाई शान्ति दिने र विगतलाई पूर्णविराम दिन मद्दत गर्ने प्रक्रिया हुनुपर्ने बताएका थिए। महासचिव गुटरेसको भ्रमणपछि ऐन संशोधन प्रकृयाले गति लिएको थियो।

ऐनले 'मानव अधिकारको उल्लङ्घन' र 'मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन' भनी स्पष्ट रूपमा वर्गीकरण गरेको छ। 'नि:शस्त्र व्यक्ति वा जनसमुदायविरुद्ध लक्षित गरी वा योजनाबद्ध रूपमा सशस्त्र द्वन्द्वका पक्षबाट नियतपूर्वक वा स्वेच्छाचारी रूपमा गरिएको हत्या (आर्बीट्ररी किलिङ), व्यक्ति बेपत्ता पार्ने कार्य वा अमानवीय वा क्रूर यातना' लाई मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन अन्तर्गत राखिएको छ । 'मानव अधिकार उल्लङ्घन' अन्तर्गत सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा नि:शस्त्र व्यक्ति वा जनसमुदायविरुद्ध लक्षित गरी वा योजनाबद्ध रूपमा सशस्त्र द्वन्द्वका पक्षबाट गरिएका

तालिका १.३ दाइजोका कारण महिलामाथि भएको हिंसा

जिल्ला	जम्मा
ललितपुर	३
मोरङ	१
धनुषा	१८०
पर्सा	१
रौतहट	५
रुपन्देही	३
सप्तरी	९
सर्लाही	१०
सिरहा	१
सुर्खेत	१
जम्मा	३१३

(स्रोत : इन्सेक, २०२४)

मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन बाहेकका प्रचलित नेपाल कानुन, अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार वा मानवीय कानुन विपरीत गरिएको कार्य सम्झनु पर्दछ भनी जनाइएको छ। सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्षरूपमा प्रभावित व्यक्तिलाई परिपूरणको व्यवस्था ऐनले गरेको छ। सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा जबरजस्तीकरणी वा गम्भीर यौनजन्य हिंसामा परेका पीडित वा निजको तर्फबाट उजुरी दिन छूट भए आयोग गठन भएको तीन महिनाभित्र उजुरी दिन सकिने प्रावधान राखिएको छ। आयोगको कार्यक्षेत्र र छुट्टाछुट्टै इकाइहरूको व्यवस्था गरी यसको दायरा फराकिलो बनाइएको छ भने कर्मचारीका अतिरिक्त सम्बन्धित विषयविज्ञ राख्न सकिने व्यवस्था ऐनले गरेको छ।

तर, यो ऐन दण्ड सजाय, गम्भीर अपराध र क्षमादानको सन्दर्भमा केही चुकेको पाइन्छ। पीडितको सहमतिमा क्षमादान दिन सकिने विषय ऐनमा उल्लेख छ। विस्तृत कार्यविधि नबनाइ यो प्रावधानमा काम गर्न खोजियो भने कतिपय बेला डर, त्रासका कारण र कुनै बेला लोभलालच देखाएर पीडितलाई बाध्य पार्न सक्ने सम्भावना रहन्छ। विगतका ऐनहरूमा भएका यस्तै प्रावधानप्रति पीडित तथा सरोकारवालाको आपत्ती रहेको थियो। उपेक्षामा परेका 'बाल सेना' लाई ऐनमा 'बहिर्गमित व्यक्ति' भन्ने उल्लेख गरेर एकमुष्ट सम्बोधन गरिएको छ । मानव अधिकारका गम्भीर उल्लङ्घन बाहेकका मानव अधिकार उल्लङ्घनका दोषीलाई माफी दिएर पीडक र पीडितबीच मेलमिलाप गराउने व्यवस्था ऐनमा उल्लेख छ। जबरजस्तीकरणी वा गम्भीर यौनजन्य हिंसाका घटनाबाहेकका मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घनका अन्य घटना वा मानव अधिकार उल्लङ्घनका घटनामा प्रचलित कानुनबमोजिम २५ प्रतिशत सजायको माग दाबी लिन सक्ने व्यवस्था ऐनमा छ।

संसदीय मूल्य/मान्यतामा रहेका सात राजनीतिक दल र नेकपा माओवादीबीच ०६२ मङ्सिर ७ गते सम्पन्न १२ बुँदे सम्झौताले नेपालको शान्ति प्रक्रियाको बाटोलाई औपचारिक रूपमा खोलिदिएको थियो। विस्तृत शान्ति सम्झौताले द्वन्द्वरत समाजलाई शान्ततर्फ डोहोऱ्याइ अन्तरिम संविधान २०६३ को आधारभूमि तयार पारेको मानिन्छ। यसको अर्को महत्वपूर्ण पक्ष भनेको उक्त शान्ति सम्झौताले तत्कालीन विद्रोही माओवादीलाई राज्य सञ्चालन प्रक्रियामा सहभागिताको ढोकासमेत खोलेको थियो।

विस्तृत शान्ति सम्झौताले राज्य सञ्चालनका लागि परिवर्तित रूपरेखा कोरेको भए पनि यो दस्तावेजको एक महत्वपूर्ण प्रावधानमध्येको बुँदा नम्बर ५.२.५ मा द्वन्द्वरत दुवै पक्ष सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन गर्ने तथा मानवता विरुद्धको अपराधमा संलग्नहरूबारे सत्य अन्वेषण गर्न र समाजमा मेलमिलापको वातावरण निर्माण गर्न आपसी सहमतिबाट उच्चस्तरीय सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग तथा बेपत्ता भएका व्यक्तिहरूको अवस्था छानबिन गर्ने आयोग गठन गर्न सहमत छन् भनी उल्लेख गरिएको थियो।

सङ्क्रमणकालीन न्याय निरूपणका सन्दर्भमा आयोगका पदाधिकारी नियुक्तिले ठूलो अर्थ राख्छ। ऐन संशोधन भएपछि पदाधिकारी नियुक्ति सम्बन्धमा सिफारिस समितिलाई नागरिक समाजले विभिन्न सुझावहरू दिएको थियो। सो अनुसार समितिले इच्छुक

तालिका १.४ सन् २०२४ मा मानव अधिकार रक्षकको अवस्था

घटनाको प्रकार	राज्यपक्षबाट			अन्यपक्षबाट			कुल जम्मा
	महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा	
गिरफ्तार	२	३	५				५
कुटपिट	३	५	८	१८	३३	५१	५९
अमानवीय व्यवहार	२	४	६	१३	१२	२५	३१
घाइते	३	४	७	१४	५	१९	२६
हत्या				१	९	१०	१०
जातीय विभेद					१	१	१
अभिव्यक्ति, भेला तथा सङ्गठित हुने अधिकार	५	७	१२				१२
धम्की		३	३	११	१६	२७	३०
जम्मा	१५	२६	४१	५७	७६	१३३	१७४

(स्रोत : इन्सेक, २०२४)

व्यक्तिहरूसँग निवेदन आह्वान, संक्षिप्त सूची प्रकाशन र संक्षिप्त सूचीमा छनोट भएका व्यक्तिहरूसँग अन्तरवार्ता र उनीहरूको प्रस्तुति पनि सुनेको थियो। तर, समिति सिफारिस नगरी विघटित हुनुले यस प्रक्रियाको पुनरावलोकन गरी ऐनमा आवश्यक संशोधन गर्नुको विकल्प छैन।

सत्य निरूपण आयोगमा रहेका ६३ हजार र बेपत्ता आयोगमा रहेका ३ हजार उजुरीको निरूपण गर्न सर्वस्वीकार्य मानव अधिकार, राष्ट्रिय कानुन, अन्तर्राष्ट्रिय कानुनका विज्ञ व्यक्तिहरू आवश्यक हुन्छन्। बेपत्ता पारिएका, अङ्गभगङ्ग भएका, यौन हिंसा तथा यातनाका कारण प्रताडित ठूलो समूह नेपालको शान्ति प्रकृयाको मूलप्रवाहमा छैन। शान्ति प्रक्रियालाई निष्कर्षमा पुऱ्याउन राजनीतिक प्रतिबद्धता र घोषणा मात्रै काफी हुँदैनन्। विगतको अपराधका लागि पीडकको आत्मस्वीकृति वा आत्मालोचना, न्यायप्रति पीडितको भरोसा, आत्मसम्मान वा क्षमादानजस्ता विषय पनि प्राथमिकतामा राखिनु पर्छ। जसको अपनत्व पीडितले महसुस गर्न सकुन्।

सशस्त्र द्वन्द्वबाट पीडित भएका अन्य देशमा पनि द्वन्द्वउप्रान्त सङ्क्रमणकालीन अवस्थामा सत्य निरूपण तथा मेलमिलापलगायत अन्य प्रकृतिका आयोग तथा निकायहरू गठन भएको र त्यस्ता आयोगहरूबाट मानव अधिकार उल्लङ्घनका घटनालाई जनतासमक्ष उजागर गरी आरोपितलाई कानुनी दायरामा ल्याइएका उदाहरण पाइन्छन्। तर, अन्य मुलुकमा निरूपण गरिएका विधि र अभ्यासको अनुभवलाई नेपालमा जस्ताको तस्तै अनुसरण गर्न सकिन्न। शान्ति प्रक्रियाको वस्तुगत अवस्था र राजनीतिक शक्ति सन्तुलनमा पनि फरक पाइन्छ।

नेपालको विशिष्ट परिस्थितिका आधारमा सङ्क्रमणकालीन न्यायलाई निष्कर्षमा पुऱ्याउँदा मात्रै शान्ति प्रक्रिया टुङ्ग्याउन पीडित तथा द्वन्द्वमा संलगनहरूलाई बढी सकारात्मक बनाउन सकिन्छ। कानुन बनाउन प्राप्त सफलता सँगै सङ्क्रमणकालीन संयन्त्रका पदाधिकारी छनौट प्रक्रिया र चयन दुवैको विश्वनीयतामा जिम्मेवार राजनीतिक दलहरूले जवाफदेही हुनु आवश्यक छ।

सन् २०२४ र मानव अधिकारका सवाल

सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकार

सन् २०२४ मा सर्लाहीमा प्रहरीले प्रहार गरेको गोली लागेर बरहथवा नगरपालिका-६ का ३१ वर्षीय जयशङ्कर साहको मृत्यु भयो। बरहथवामा रहेको स्वास्थ्य केन्द्रको स्तरोन्नति गर्ने विषयमा भएको प्रदर्शनका क्रममा प्रहरीले गोली चलाएको थियो। पीडित साह घरनजिक रहेको आफ्नो कुखुरा फारमतर्फ जाँदै थिए, उनी प्रदर्शनमा सहभागी थिएनन्। बल प्रयोगको सामान्य सिद्धान्त विपरीत निहत्था व्यक्तिउपर भएको यो घटनामा छानविन समिति बनाउने, शहीद घोषणा गर्ने र घटनामा संलग्नलाई कारवाही गर्ने सहमतिमा टुङ्गियो। यो वर्ष राज्यपक्षबाट हुने गैरन्यायिक हत्याका घटनामा कमी आएको भए पनि भिड देख्ने बित्तिकै गोली चलाइ हाल्ने प्रवृत्तिको पुनरावृत्तिका रूपमा बरहथवा घटनालाई लिन सकिन्छ। गत वर्ष

तालिका १.५ सन् २०२४ मा बाल अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीबाट पीडित भएकाहरूको सङ्ख्या

घटनाको प्रकार	राज्यपक्षबाट		अन्यपक्षबाट			कुल
	महिला	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा	जम्मा
बाल विवाह			३६	४	४०	४०
बेचबिखन तथा ओसारपसार			४९	१५	६४	६४
विद्यालयमा दिइने शारीरिक सजाय			८	१८	२६	२६
नवजात शिशुको हत्या			४	४	८	८
बलात्कार	२	२	९३४		९३४	९३६
सामूहिक बलात्कार			४९		४९	४९
हाडनाता करणी			६३		६३	६३
बलात्कारपछि हत्या			१		१	१
यौन दुर्व्यवहार			३५५	१३	३६८	३६८
साइबर अपराध			२०३		२०३	२०३
जम्मा	२	२	१६०२	५४	१६५६	१६५८

(स्रोत : इन्सेक, २०२४)

ललितपुरको बालकुमारी दुई जना युवाको प्रहरीको गोली लागेर मृत्यु भएको घटनालाई सर्लाहीको घटनासँग तुलना गरेर हेर्न सकिन्छ। बालकुमारी घटनाको छानविन गर्न गठित समितिले दिएको प्रतिवेदनमा प्रहरीले अत्यधिक बल प्रयोग गरेको उल्लेख थियो। घटनामा संलग्नलाई कारबाही गर्नुपर्ने सिफारिसको कार्यान्वयन भयो वा भएन थाहा हुन सकेन। यस्ता घटनालगत्तै प्रहरी प्रशासनसँग सम्बन्धित अधिकारीको सरुवा गरेर कारबाही गरिएको भन्ने भाष्य निर्माण गर्न खोज्ने परम्परा गत वर्ष ललितपुर र यस वर्ष सर्लाहीमा पनि दोहोरियो।

यस वर्ष मानव अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीका घटनामा १० हजार ७ सय ३४ जना पीडित भएको इन्सेकले अभिलेख गऱ्यो। गत वर्ष यो सङ्ख्या ९ हजार ३ सय ८८ थियो। यो सङ्ख्या गत वर्ष भन्दा १ हजार ३ सय ४६ ले बढी हो। यस वर्ष प्रहरी हिरासतमा पाँच जनाको मृत्यु भयो। हिरासतमा भएका कतिपय मृत्युका घटनालाई आत्महत्या भनियो। प्रहरीको २४ घण्टा निगरानीमा रहने हिरासत कक्षमा हुने यस्ता घटनाको जबाफदेहिताको खोजी कसैबाट भएन। प्रहरीबाट भएका गम्भीर मानव अधिकार उल्लङ्घनको घटनामा मिलापत्र गरिएको घटना इन्सेकले अभिलेख गऱ्यो।

महोत्तरी जिल्लाको जलेश्वर नगरपालिका-३ मलिवारा सहनी टोलका १९ वर्षीय सुबोध सहनी, १९ वर्षीय विकास सहनी र १८ वर्षीय अभिशेक मण्डललाई ०८१ जेठ ९ गते प्रहरी चौकी मलिबारामा कार्यरत हवल्दार ४० वर्षीय सुमन खातले पाइपले पैताला र शरीरको विभिन्न भागमा निर्घात कुटपिट गरे। पारिवारिक वादविवादको घटनाका बारेमा छलफल गर्न ९ गते बिहान ८ बजे विकास सहनी, अभिशेक मण्डल, सुबोध सहनी प्रहरी चौकी मलिवारामा गएका थिए। सुबोध सहनी र अभिशेक मण्डललाई एक दुई पाइप मात्र हिर्काए पनि विकास सहनीलाई प्रहरी हवल्दार सुमन खातले मरनासन्न हुने गरी कुटपिट गर्नुका साथै चारपाटा मुडिदिए। घटनाबारे कसैलाई जानकारी गराए अरु कुट्ने धम्की दिई पीडितहरूलाई ४ बजे हिरा गरे। प्रहरी र गाँउलेबीच जेठ २७ गते प्रहरी चौकी मलिवारामै छलफल गरी मेलमिलाप भयो।

तालिका १.६ घटनाका प्रकारअनुसार साइबर अपराधका घटनामा पीडित भएका पीडितहरूको सङ्ख्या

घटनाको प्रकार	अन्यपक्षबाट
बाल अधिकार	३०३
महिला अधिकार	३६६
जम्मा	५६९

(स्रोत : इन्सेक, २०२४)

तालिका १.७ सन् २०२४ मा महिला अधिकार उल्लङ्घन तथा ज्यादतीबाट पीडित भएकाहरूको सङ्ख्या

घटनाको प्रकार	राज्यपक्षबाट	अन्यपक्षबाट	जम्मा
बेचबिखन तथा ओसारपसार प्रयास		३३	३३
घरेलु हिंसा		५,८७६	५,८७६
'बोक्सी'को आरोप		३९	३९
दाइजोजनित हिंसा		३१३	३१३
बलात्कार		६६४	६६४
सामूहिक बलात्कार		३५	३५
हाडनाता करणी		३३	३३
बैवाहिक बलात्कार		३३	३३
बलात्कार प्रयास		१४४	१४४
यौन दुर्व्यवहार	१	३१	३२
बेचबिखन तथा ओसारपसार		६०	६०
साइबर अपराध		३६६	३६६
बलात्कारपछि हत्या		७	७
पारिवारिक हत्या		१००	१००
जम्मा	१	७,५८३	७,५८३

(स्रोत : इन्सेक, २०२४)

यस वर्ष राज्यपक्षबाट ४ सय ५८ जना पीडित भए। यो सङ्ख्या गत वर्षभन्दा झण्डै ५ सयले कमी हो। मानव अधिकार उल्लङ्घनका घटनामा गत वर्ष भन्दा कमी आएको छ। तर, अन्य पक्षबाट हुने हिंसाका घटनाका फरक स्वरूपहरू अभिलेख भएका छन्। कुटपिट गरेर, आगो लगाएर, विष दिएर, धारिलो हतियार प्रयोग गरेर, गोली प्रहार गरेर व्यक्ति हत्या गरिएका घटनाहरू अभिलेख भए। राज्यको सुरक्षा व्यवस्थामा भएको कमजोरीका कारण यस्ता घटनाहरूमा बढोत्तरी भएको मान्न सकिन्छ। यस्ता घटनाका कारण पीडित भएका परिवारमा परेको आर्थिक, सामाजिक, मानसिक समस्याको पाटो मानव अधिकारका दृष्टिले विश्लेषण हुन सकेको छैन। न्याय पाउन पीडितले गर्नुपरेको सङ्घर्ष एकातिर छ भने पीडक कानुनी दायरामा नआउनु वा नल्याइनुजस्ता समस्याको अर्को विश्लेषण आवश्यक छ।

प्राथमिकतामा नपरेको सडक दुर्घटनाको रोकथाम

नेपाल प्रहरीले उपलब्ध गराएको विवरण अनुसार विगत १० वर्षमा नेपालमा विभिन्न खाले सडक दुर्घनामा परेर २४ हजार ९५ जनाले ज्यान गुमाएका छन्। एक दशकमा ज्यान गुमाउनेको सङ्ख्यालाई दैनिक औसतमा रूपान्तरण गर्ने हो भने प्रतिदिन सात जना बराबर हुन्छ। यी दश वर्षमा साना र ठूला गरेर झण्डै २ लाख ६० हजार ओटा दुर्घटनाहरू भएका छन्। सडक दुर्घटनामा परेर गत आर्थिक वर्ष (२०८०/८१) मा मात्र दुई हजार तीन सय ६९ जनाको ज्यान गएको प्रहरीको तथ्याङ्क छ। यातायात सुधार सुझाव कार्यदलको प्रतिवेदनअनुसार नेपालमा दुर्घटना हुने मुख्य पाँच कारण रहेका छन्। प्रतिवेदनका अनुसार मानवीय कारणमा चालकको ज्ञान सीप र क्षमता, शारीरिक र मानसिक अवस्था, पैदल यात्रुको सजगता जस्ता विषय सडक दुर्घटना हुनुको कारणमा पर्छन्।

नेपाल सरकार तथा सरोकारवालाको कम प्राथमिकतामा परेको विषय सडक दुर्घटना पनि हो। यो कहालीलाग्दो यथार्थ हाम्रो दैनिकी र नियति नै बन्दै गएको छ। तर, निराकरणका कैयौँ उपायहरू हुँदाहुँदै पनि सरकारी औपचारिकता कर्मकाण्डीमात्रै साबित भएका छन्। ठूला दुर्घटनापछि जारी हुने सरकारी वक्तव्यमा श्रद्धाञ्जली तथा समवेदना व्यक्त गरिए पनि विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनले ४ सेप्टेम्बर २०२४ मा सार्वजनिक गरेको प्रतिवेदनमा नेपालमा मानिसहरूको मृत्युको सातौँ कारण रहेको उल्लेख छ। सडक दुर्घटनाका कारणहरूको पहिचान गरी तिनको रोकथामको उपाय अवलम्बन गर्ने विषय सरकारको प्राथमिकतामा कहिल्यै परेन। नियमित सवारी जाँच,ट्राफिक नियमको परिपालना, जरिवाना र सचेतना बढाउन सकियो भने पनि दुर्घटना कम गर्न सकिन्छ।

स्वास्थ्य अधिकार

स्वास्थ्य संस्थामा दरबन्दीअनुसार चिकित्सक नहुनु, औषधि उपलब्ध नहुनु तथा चेतना अभावका कारण सामान्य रोगबाटै पनि ग्रामीण भेगमा मानिसको मृत्यु हुने गरेका घटना सार्वजनिक भए। सरकारी

तालिका १.८ सन् २०२४ मा पीडित भएका ६५ वर्ष माथिका ज्येष्ठ नागरिकहरूको सङ्ख्या

घटनाको प्रकार	राज्यपक्षबाट			अन्यपक्षबाट			कुल
	महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा	जम्मा
अपहरण				१		१	१
कुटपिट				४	१२	१६	१६
कारागारमा मृत्यु		१२	१२				१२
अमानवीय व्यवहार				१	२	३	३
घाइते		१	१	३	२	५	६
हत्या				१६	२८	४४	४४
जातीय विभेद					२	२	२
धम्की				१	१	२	२
आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार	१		१	१	३	४	५
अभिव्यक्ति, भेला तथा सङ्गठित हुने अधिकार	१	३	४				४
महिला अधिकार				११८		११८	११८
जम्मा	२	१६	१८	१४५	५०	१९५	२१३

(स्रोत : इन्सेक, २०२४)

तयारी अभाव, महामारीको रूप लिन सक्ने रोगबारे चेतना नहुनु तथा नदिइनुजस्ता कारण यसका लागि जिम्मेवार रहे। देशका धेरैजसो जिल्लामा लागु गरिएको स्वास्थ्य बीमाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको टड्कारो आवश्यकता देखियो। सुविधा सम्पन्न अस्पतालमा उपचारका लागि प्राथमिक तहका अस्पतालबाट रेफर भई आउनुपर्ने नीतिका कारण यो प्रकृया झण्झटिलो भएको बीमितहरूको गुनासो यस वर्ष पनि दोहोरियो। नि:शुल्क भनिएका औषधी बीमितले नपाउने, उपचारका लागि लामो लाइन बस्नुपर्ने, ज्येष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई प्राथमिकतामा नराखिनुजस्ता कारणले स्वास्थ्य बीमाप्रति सकारात्मक धारणा विकास हुन सकेन। दुर्गमका स्वास्थ्य संस्थामा जनशक्ति र उपकरणको अभाव यो वर्ष पनि कायम रह्यो। समयमा उपचार नपाउँदा सुत्केरी महिलाको मृत्यु भएको घटना अभिलेखमा आयो। प्रजनन् स्वास्थ्यको विषयमा अझै धेरै काम गर्नुपर्ने आवश्यकता देखियो।

कारागार र बन्दी

कारागारमा क्षमता भन्दा बढी कैदी बन्दी राखिने र त्यसका कारण सिर्जित समस्या समाधानका लागि सरकारी पहल भएको पाइएन। नेपालका कारागारको क्षमता १८ हजार ५ सय ९ जनाको रहेकोमा हाल २९ हजार १ सय ५९ कैदीबन्दी रहेका छन्। कारागार सुधारका प्रतिवेदन दराजमा थन्किँदा खुला कारागारको अवधारणाले मूर्त रूप पाउन सकेको छैन। *कञ्चनपुर जिल्ला कारागारको क्षमता ९५ जना रहेकामा अहिले ४ सय ४८ पुरुष र २१ महिला गरी ४ सय ६९ जना कैदीबन्दी छन्। २०२३ सालमा स्थापना भएको कारागार भवन जीर्ण अवस्थामा रहेको, दिनदिनै थपिइरहने कैदीबन्दीहरूको चापले खान, बस्न, शौचालय प्रयोग गर्न पालो कुर्नुपर्ने बाध्यता छ। क्षमताभन्दा झण्डै ६ गुणा बढी कैदीबन्दी भएकोले पालो मिलाएर सुत्नुपर्ने, शौचालयको प्रयोगको लागि लामो समय कुर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ। कोचिएर बस्नुपर्ने भएकाले सानोतिनो कुरामा वादविवाद हुने गरेको, कारागारमा पुस्तकालयको अभाव, पर्याप्त शौचालयको अभाव र सीपमूलक तालिमको व्यवस्था नभएको नाइके टेकराज जोशीले बताए।*

संवैधानिक व्यवस्थाअनुसार ज्येष्ठ नागरिक कैदीले सजाय छुट पाउनुपर्ने भए पनि कार्यान्वयनको ढिलाइले सैयौँ कैदीबन्दी यो सुविधाबाट वञ्चित छन्। संविधानले ज्येष्ठ नागरिकलाई राज्यबाट विशेष संरक्षण तथा सामाजिक सुरक्षाको हक हुने व्यवस्था गरेको छ। सर्वोच्च अदालतले पनि 'कारागारमा रहेका ज्येष्ठ नागरिकलाई संविधानले दिएको सजाय छुटको सुविधा दिनू' भन्ने निर्देशनात्मक आदेश जारी गरेको छ। नुवाकोटको विदुर र बाँकेको नौबस्तामा ठूला कारागारहरू सञ्चालनमा आए। यी ठूला कारागार सञ्चालनमा आएपछि कैदीबन्दीको चाप घटाउन मद्दत पुग्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ।

नेपाल सरकारको अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता विश्वव्यापी आवधिक समीक्षा

संयुक्त राष्ट्रसङ्घका १ सय ९३ सदस्य राज्यहरूको मानव अधिकारसम्बन्धी दायित्व र प्रतिबद्धताको कार्यान्वयन अवस्थालाई आवधिक रूपमा समीक्षा गर्न संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय महासभाको प्रस्ताव नं. ६०/२५१ द्वारा मानवअधिकार परिषद्द्वारा २००६

तालिका १.५ सन् २०२४ मा पेसागत आधारमा पीडित भएका मानव अधिकार रक्षकहरूको सङ्ख्या

घटनाको प्रकार	राज्यपक्षबाट			अन्यपक्षबाट			कुल
	महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा	जम्मा
इन्जिनियर				१	३	४	४
स्वास्थ्यकर्मी				२४	६	३०	३०
मानव अधिकार रक्षक	१४	११	२५	६	१	७	३२
पत्रकार		११	११	७	३५	४२	५३
कानुन व्यवसायी					१	१	१
सामाजिक कार्यकर्ता	१	३	४	७	१३	२०	२४
शिक्षक		१	१	१२	१८	२९	३०
जम्मा	१५	२६	४१	५८	७६	१३३	१७४

(स्रोत : इन्सेक, २०२४)

मार्च महिनामा स्थापना गरिएको संयन्त्र हो। यो संयन्त्रले सम्पूर्ण मानव अधिकारको अवस्थाबारेमा राज्यहरूको नियमितरूपमा समीक्षा गर्दछ। नेपालले हालसम्म तीन ओटा समीक्षामा भाग लिइसकेको छ। समीक्षाका क्रममा नयाँ संविधान, सङ्क्रमणकालीन न्याय, यातना, स्वेच्छाचारी थुना, गैरन्यायिक र सामूहिक हत्या, मानवअधिकार महासन्धिहरू, बाल अधिकार, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, महिला अधिकार, सिमान्तकृत समुदायका अधिकार, मानव बेचविखन, प्राकृतिक प्रकोप, मानवअधिकार रक्षकसम्बन्धी विषयमा नेपाललाई सुझाव प्राप्त भएका थिए।

मानव अधिकार परिषद्ले चौथो चरणको समीक्षा सञ्चालन गरिरहेको छ। यसै सन्दर्भमा नेपालको आगामी समीक्षा सन् २०२५ को अक्टोबर-नोभेम्बरकालागि तय गरिएको छ। समीक्षाका लागि नेपालका ४ सय ५० गैरसरकारी संस्थाको सञ्जालबाट प्रतिवेदन पठाउने तयारी पनि भइरहेको छ। यो सञ्जालको सचिवालय इन्सेकमा छ। यूपीआरको पहिलो चरणको समीक्षादेखि नै प्रतिवेदन तयार गर्न र अन्य प्रकृयामा सहभागी हुन गैरसरकारी संस्थाहरूले विश्वव्यापी आवधिक समीक्षाका लागि नेपाली गैरसरकारी संस्थाहरूको सञ्जाल गठन गरेपछि सोही सञ्जाल क्रियाशील छ।

दिगो विकास लक्ष्य

संयुक्त राष्ट्रसङ्घको नेतृत्वमा विश्व सरकारद्वारा १७ वटा लक्ष्यसहित सन् २०१६ देखि २०३० सम्मको समयावधिका लागि दिगो विकास लक्ष्य तय गरिएका छन्। यो विकास लक्ष्यले सहस्राब्दी विकास लक्ष्यभन्दै आफैंमा कुनै पनि प्रकारको कानुनी दायित्व सिर्जना गर्दैनन्। नेपाल सरकारले यस लक्ष्यमा तय गरिएका विकास लक्ष्यहरू आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारहरू प्राप्तिका लागि प्रतिबद्धता जनाएको छ। जुन यी अधिकार उपभोगका लागि महत्वपूर्ण प्रस्थान विन्दु हुन्।

दिगो विकासका लागि विकासको कार्यसूचीका रूपमा राष्ट्रसङ्घ महासभाबाट अनुमोदित यी लक्ष्यले विकासलाई दिगो र विस्तृत बनाउन आवश्यक क्षेत्रहरू सबै समेटेको छ। जसले आधारभूत मानवीय आवश्यकता पूर्तिबाट कोही छुट्नु हुँदैन भन्ने मान्यता अँगालेको छ। विकास एउटा निकायको प्रयासबाट मात्रै सम्भव हुने कुरा होइन। आवश्यक मात्रामा आर्थिक उपलब्धता, ज्ञान, विशेषज्ञता, क्षमता विकास र उपयुक्त

तालिका १.१० सन् २०२४ प्रदेशगत आधारमा पीडित अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सङ्ख्या

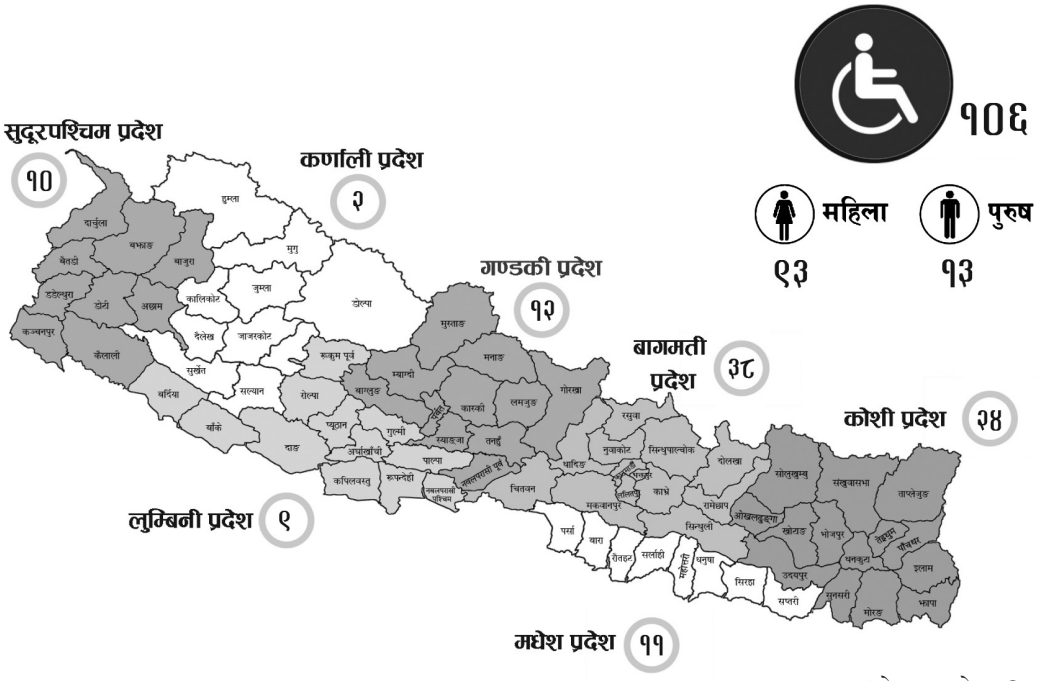

(स्रोत : इन्सेक, २०२४)

प्रविधि तथा नवीन विचारहरू दिगो विकास कार्यान्वयनको लागि महत्वपूर्ण स्रोतका रूपमा लिइएको छ। अरु मुलुकझैँ नेपालको लागि पनि यहाँको सरकार नै दिगो विकास एजेण्डा कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख जिम्मेवार निकाय हो। यसको राष्ट्रिय नीति, योजना, रणनीतिहरू तर्जुमा र बजेट व्यवस्थापन गर्ने काममा महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ।

दिगो विकास लक्ष्यले समेटेका विषयवस्तुमध्ये मानव अधिकारसँग सम्बन्धित गरिबी र भोकमरी अन्त्य गर्ने, खाद्य सुरक्षा, सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षा, लैङ्गिक विभेदको अन्त्य, स्वच्छ पानी र सरसफाइ, सुरक्षित मानव बसोबास, जलवायु परिवर्तन र दिगो विकास न्यायमा पहुँचका लागि सबै तहमा प्रभावकारी, जवाफदेही र समावेशी संस्थाको स्थापनाजस्ता विषयलाई कार्ययोजनामा समायोजन गर्न सके नै दिगो विकास लक्ष्यहरू पूरा गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ। तर, विकास योजनासँग सम्बन्धित संयन्त्रलाई मानव अधिकारसँग नजोड्नु र अनुगमन समितिको नियमित बैठक नै बस्न नसक्नु, भावी कार्ययोजनाबारे समयमै सरोकारवालाबीच गहन छलफल, विचार/विमर्श नहुनुसमेत विगतको कार्ययोजना कार्यान्वयनमा चुनौती रहेयो।

मानव अधिकार राष्ट्रिय कार्ययोजना

नेपाल सरकारको पाँचौ पञ्चवर्षीय मानव अधिकार कार्ययोजना (२०७८-२०८२) को अवधि अर्को वर्ष असार मसान्तमा समाप्त हुँदैछ। नेपाल सरकारको मानव अधिकारका प्राथमिकता क्षेत्र निर्धारण गरी जारी कार्ययोजनाको आवधिक मूल्याङ्कन र प्रभावकारी अनुगमन भने हुन सकेन। मानव अधिकार आयोगले मानव अधिकार राष्ट्रिय कार्ययोजनाको कार्यान्वयन अवस्थाबारे अनुगमन गरेको छ। संविधानको कार्यान्वयन क्रममा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्न सक्ने

तालिका १.११ **सन् २०२४ मा पेसागत आधारमा पीडित सङ्ख्या**

पेसा	राज्यपक्षबाट			अन्यपक्षबाट		
	महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा
राजनीतिक कार्यकर्ता	१४	९०	१०४	४	१२	१६
सामाजिक कार्यकर्ता	१	३	४	३४	९	३३
स्वास्थ्यकर्मी				३४	६	३०
सुरक्षाकर्मी	३	१९	३१	१९	११७	१३६
कानुन व्यवसायी				१	१	१
मानव अधिकारकर्मी	१४	११	३५	६	१	७
मजदुर	४	१५	१९	३१३	४७	३६०
नाबालक		१	१	३६	९	४५
इन्जिनियर				१	३	४
जागिरे/कर्मचारी		४	४	३७८	३१	३०९
पत्रकार	१	११	१२	७	३५	४२
विद्यार्थी	१०	३३	३३	१४४९	९३	१५४३
शिक्षक		१	१	३८	१७	५५
उद्योग व्यवसायी	१२	३०	४२	१६१	८४	३४५
कृषक	३८	७१	९९	३९९७	३३४	४३३१
गृहिणी	३४		३४	३३३३		३३३३
कैदीबन्दी	४	५६	६०			
नखुलेको		१०	१०	८३	५	८७
जम्मा	११४	३४४	४५८	९५७३	७०४	१०३७६

(स्रोत : इन्सेक, २०२४)

प्रदेश सरकार र स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन हुने प्रकृतिका कार्ययोजनाबीच जिम्मेवार निकायमा कुनै परिवर्तन भएनन्।

बाल अधिकार

नेपालको जनसङ्ख्याको झण्डै आधा हिस्सा बालबालिकाहरू रहेको छ। नेपाल सरकारले बालबालिकाहरूको हक, अधिकार, संरक्षण र सम्वर्द्धनका लागि बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धि लगायत विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरू, त्यसका ऐच्छिक प्रलेखहरू, घोषणापत्र तथा कार्ययोजनाहरूमा प्रतिबद्धता जनाएको छ। यस्ता महासन्धिहरूको व्यवहारिक कार्यान्वयनका लागि विभिन्न राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय एवम् स्थानीय स्तरका कार्यक्रमहरू, ऐननियमहरू निर्माण भए पनि व्यवहारिक कार्यान्वयनका लागि विभिन्न चुनौतीहरू देखापरेका छन्।

बालश्रम, बालबालिका ओसारपसार, बेचबिखन, यौनजन्य हिंसा, शिक्षा र स्वास्थ्यको अवसरबाट वञ्चितीजस्ता बाल अधिकार हनन्का घटनाबाट बालबालिका पीडित भएको इन्सेकको अभिलेखले दर्शाए। इन्सेक प्रतिनिधिहरूले जिल्लाका विद्यालयहरूको अनुगमन गर्दा धेरैजसो विद्यालयका भवन बालमैत्री पाएनन्। छात्राहरूका लागि उचित शौचालय थिएन। भएका शौचालयहरू अव्यवस्थित र फोहोर पाइए। अत्यन्त न्यून सङ्ख्यामा अपाङ्गमैत्री विद्यालय भेटिए। नि:शुल्क शिक्षाको विषय व्यवहारमा लागु भएको पाइएन। सामुदायिक विद्यालयले विभिन्न बहानामा शुल्क असुल गरेको पाइयो। *(हेर्नुहोस् यसै पुस्तकको जिल्लागत विवरणमा शिक्षाको अधिकार)।* यसबाहेक समाजमा अन्य पक्षबाट पनि बालबालिका उत्तिकै हिंसाको चपेटामा परे। यस वर्ष बालअधिकार उल्लङ्घनका घटनामा राज्यपक्षबाट दुई जना र अन्य पक्षबाट १ हजार ७ सय ५६ जना पीडित भएको अभिलेख भयो। बलात्कारका घटनामा ९ सय ३६ जना बालिका पीडित भए। एकजना बालिकाको बलात्कारपछि हत्या भयो। सामूहिक बलात्कारका घटनामा ४९ जना र ६३ जना बालिका परिवारका सदस्यद्वारा बलात्कृत भए। यसैगरी, यौन दुर्व्यवहारका घटनामा ३ सय ५५ बालिका पीडित भए। साइबर स्पेश प्रयोग गरी २ सय ३ जना बालिकामाथि हिंसाका घटना भए। ६४ जना बालबालिका बेचबिखन तथा ओसारपसार घटनामा पीडित भए। उमेर नपुगी विवाह हुने प्रचलन अझै पनि कायम छ। बालविवाहको एकीन तथ्याङ्क उपलब्ध छैन। इन्सेकले यस वर्ष ४० जना बालबालिका पीडित भए। प्रहरीसम्म उजुरी नआएका तथा सार्वजनिक नभएको सैयौँ घटनाहरू हुन सक्छन्। गरिबी, अशिक्षा तथा यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्यसम्बन्धमा ज्ञानको अभावका कारण बालविवाहका घटना हुने गरेको धेरै जसो बालविवाहका घटना प्रहरीसम्म आइपुग्दैन। प्रहरीसम्म आएका घटनामा प्रहरीले कानुनी कारबाहीको प्रकृया अगाडि बढाएको पाइयो। यस विद्यालयमा दिइने शारीरिक दण्डका घटनामा २५ जना बालबालिका पीडित भए। अभिलेख भएको सबैजसो घटना मिलापत्रमा टुङ्गिए।

मोरङ जिल्ला जहदा गाउँपालिका-२ डंग्राहाका ८ वर्षीय बालकको ०८१ भदौ १० गते शिक्षकले प्रहार गरेको लाठीको कुटाइका कारण टाउको फुट्यो। शिक्षकको सुरक्षाको माग गर्दै विद्यालयले भदौ १० गते नै प्रहरीमा उजुरी दियो। भदौ १२ गते दुबै पक्षबीच मिलापत्र भयो।

बालबालिकामाथि परिवारका सदस्यबाट गरिने दुर्व्यवहार तथा कुटपिटका गम्भीर घटना पनि यस वर्ष अभिलेख भए। घरपरिवारमा बालबालिकामाथि हुने दुर्व्यहार तथा हिंसाका घटना कमैमात्र सार्वजनिक हुन्छन्।

खिजिदेम्बा गाउँपालिका-९ ओखलढुङ्गाका ४३ वर्षीय फुरिञ्जी शेर्पाले चार र ६ वर्षीय छोराहरूलाई दैनिक कुटपिट गर्ने, खँड्कुलोमा राखेर पानीसँगै उमाल्ने, डोरीले बाँधेर उधोमुण्टो पारेर झुण्ड्याउने, बाँधेर राख्ने र ती सबै कार्यको फोटो तथा भिडियो खिची वैदेशिक रोजगारीमा रहेकी पत्नीलाई पठाउने गरेको आरोपमा प्रहरीले २०८१ साउन ४ गते गिरफ्तार गऱ्यो। आरोपित पुर्पक्षका लागि थुनामा छन्।

महिला अधिकार

संविधान तथा कानुनमा महिला र बालिकाको अधिकार ग्यारेन्टी गरिएको भए पनि पितृसत्तात्मक सोच र मान्यताहरूका कारण महिला र बालिकाले अनेकौँ चुनौतीहरूको सामना गर्नुपरेको छ। पितृसत्तात्मक मान्यतामा आधारित सांस्कृतिक र सामाजिक मान्यताहरूले बालिकाहरू र महिलाहरूको विरुद्ध हानिकारक परम्परागत अभ्यासहरूलाई निरन्तर कायम राखेका छन्। उदाहरणका लागि, २०६४ सालमा जारी गरिएको छाउपडी उन्मूलन निर्देशिका लागु भएको १७ वर्ष भइसकेको छ। छाउपडी, अर्थात् महिनावारीको समयमा महिलाहरूलाई छाउगोठमा पठाउने

तालिका १.१२ सन् २०२४ मा जातिगत आधारमा पीडित सङ्ख्या

जातजाति	राज्यपक्षबाट			अन्यपक्षबाट		
	महिला	पुरुष	जम्मा	महिला	पुरुष	जम्मा
सन्यासी	१	३	४	५		५
ब्राम्हण	१९	५५	७४	८३३	११७	९५०
यादव	२	३३	३५	४९६	४४	५४०
दलित	१३	२७	३९	१८३५	१०६	१९३१
आदिवासी	५	२१	२६	१८३	३६	२०८
मण्डल	६	६	१३	१७६	६	१८३
क्षेत्री	३४	७८	१०३	१७२१	१३६	१८४७
जनजाति	३९	५७	८६	३९११	१९८	३१०९
मुस्लिम	४	१३	१७	६३९	१३	६४३
कोइरी	१	५	६	१५९	१०	१६९
तेली	५	१९	२४	३३७	३८	३५५
वैश्य		३	३	३८	८	४६
बानिया				१६	३	१८
कायस्थ	१	५	६	१८		१८
नेवार	३	१६	१९	९३	१३	१०४
गोडिया	१		१	१५	१	१६
नखुलेको	१	३	४	१३९	७	१३६
जम्मा	११४	३४४	४५८	९५७३	७०४	१०३७६

(स्रोत : इन्सेक, २०२४)

परम्परालाई कानुनी रूपमा निषेध गरिएको थियो। तर, सुदूरपश्चिम र कर्णाली प्रदेशहरूमा अझै पनि प्रचलित छ। पछिल्ला केही वर्षमा, यी छाउगोठहरूमा धुँवा, चिसो र सर्पको टोकाइबाट १४ जना महिलाले ज्यान गुमाएका छन्।

छाउगोठमा बसेकी अछाम जिल्लाकी १६ वर्षीया बालिकामाथि १७ वर्षीय बालकले बलात्कार गरेको घटना सार्वजनिक भयो। प्रहरीले आरोपित बालकलाई गिरफ्तार गऱ्यो जिल्ला अदालतको आदेश आरोपित बालक बालसुधार गृहमा छन्।

सन् २०२४ मा महिलामाथि हुने हिंसाका घटनामा ७ हजार ५ सय ८३ जना महिला पीडित भएको इन्सेकले अभिलेख गऱ्यो। जसमा बेचविखनका प्रयासका घटनामा २२ जना, घरेलु हिंसाका घटनामा ५ हजार ८ सय ७९ जना, कथित बोक्सीको आरोपमा २९ जना, बलात्कारका घटनामा ६ सय ६४ जना, बलात्कार प्रयासका घटनामा १ सय ४४ जना, यौन दुर्व्यवहारको घटनामा ३२ जना, बेचबिखनका घटनामा ६० जना, सामूहिक बलात्कारका घटनामा २५, दाइजोजनित हिंसाका घटनामा २ सय १२ जना, वैवाहिक बलात्कारका घटनामा २३ जना, साइबर स्पेश प्रयोग गरी महिलामाथि भएको हिंसाका घटनामा ३ सय ६ जना महिला पीडित भए।

यस वर्ष परिवाजनबाट १ सय जना महिलाको हत्या भयो। गत वर्ष यो सङ्ख्या १ सय ९ जना थियो। परिवारजनबाट महिला मारिएको कतिपय घटनामा पीडित पक्षले हत्याको आरोप लगायो भने आरोपित पक्षले आत्महत्या गरेको भनी बताएको पाइयो। दाइजो नल्याएको आरोपमा परिवारका सदस्यको कुटपिट तथा हिंसा सहन नसकेपछि आत्महत्या गर्नुपरेको घटना पनि इन्सेकमा अभिलेख भयो।

बारा जिल्ला सुवर्ण गाउँपालिका-७ देवापुर चौरहिया टोलकी २३ वर्षीया सविना खातुनले परिवारका सदस्यले भनेजति दाइजो नल्याएको आरोपमा गरेको हिंसा सहन नसकी ०८० पुस १९ गते आत्महत्या

गरिन्। २०७५ सालमा मागेजति दाइजो दिएर छोरीको विवाह गरेको भए पनि मोटरसाइकलको माग गर्दै छोरीलाई परिवारका सदस्यले कुटपिट गर्ने गरेको बुबा बाबुजान अन्सारीले बताए।

दाइजोका कारण हुने मानसिक, शारीरिक यातनाको पाटो डरलाग्दो हुन्छ। कतिपय अवस्थामा यस्ता घटना प्रकाशमा नै आउँदैनन्। विपन्न वर्गका मानिसले दाइजोको प्रताडनाका कारण घरखेत नै बेच्नुपरेको वा उठिवास नै हुनुपर्ने अवस्था सृजना भएका छन्। नेपालको संविधान २०७२ को धारा ३८ को उपधारा ३० ले महिलाविरुद्ध धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनै पनि आधारमा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य, मनोवैज्ञानिक वा अन्य कुनै किसिमका हिंसाजन्य कार्य वा शोषण गर्न नपाइने कुरा उल्लेख छ। महिलामाथि हुने घरेलु हिंसा नियन्त्रण कसुर सजाय ऐन २०६६ जारी भई लागु भएको छ। कथित बोक्सीको आरोपमा हुने हिंसा, महिनावारी भएको बेला गरिने विभेद, दाइजोका कारण गरिने मानसिक तथा शारीरिक यातना, बालविवाहजस्ता घटनामा महिला पीडित हुँदै आएका छन्।

जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा रहेका महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक सेवा केन्द्रमा दर्ता भएका धेरैजसो उजुरीमा मेलमिलाप हुने गरेको छ। परिवारजनका सदस्यबाट हुने हिंसाका घटना प्रहरी कार्यालयमा पुगेपछि मिलापत्रमा टुङ्गिन्छ वा टुङ्याइन्छ। हिंसाको घटनाबारे प्रहरीमा उजुरी गरेपछि फेरि त्यही घर फर्किनुपर्छ। त्यसपछि घरमा महिलाप्रति गरिने व्यवहारका कारण महिला झन् कमजोर हुनुपर्ने अवस्था सृजना हुने गरेका उदाहरण प्रशस्त छन्।

पति २१ वर्षीय उमेशसिंह कुँवरले घरमा बन्दी बनाइ कुटपिट गर्ने गरेको भन्दै वैशाख २० बङ्गाबगडा, दार्चुलाकी एक महिलाले प्रहरीमा उजुरी गरिन्। प्रहरीले कुँवरलाई गिरफ्तार गऱ्यो। आर्थिक अवस्था कमजोर भएकी पीडित महिलाले पतिको गिरफ्तारीपछि घरपरिवारबाट भएको अपमान सहन नसकी ०८१ असार २३ गते महाकाली नदीमा हामफालेर आत्महत्या गरिन्। उनको शव भेटिएन।

हरेक वर्ष महिलामाथि हुने हिंसाका घटनाको ग्राफ उकालो लागिरहेको छ। परिवारजनबाट महिलामाथि हुने धेरैजसो घटनालाई परिवारमै गुपचुप राख्ने वा गाउँ समाजमै मिलाउने परम्परा कायम छ। धेरैजसो घटनामा महिलाकै दोष देखाएर आरोपितलाई उन्मुक्ति दिने कार्य पनि भइरहेका छन्। हिंसाको दुष्चक्रबाट महिलालाई बचाउन सरकारी तथा गैरसरकारी प्रयासहरूको अपर्याप्तता सधैँ खड्किने विषय रह्यो।

मानव अधिकार रक्षक

मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र जारी भएको पचासौँ वर्षका अवसरमा सन् १९९८ मा संयुक्त राष्ट्रसङ्घको महासभाले सदस्य राष्ट्रहरूको मतैक्यमा मानव अधिकार रक्षकसम्बन्धी घोषणापत्र पारित गऱ्यो। त्यसयता मानव अधिकार रक्षकको सुरक्षा, अधिकार, दायित्वका बारेमा संसारभर चर्चा परिचर्चा हुने गरेको छ। मानव अधिकार रक्षकका संरक्षणका लागि राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय संयन्त्र र केही कानुनी व्यवस्था भए पनि यसले मानव अधिकार रक्षकको पूर्ण संरक्षण गर्न सकेको छैन। नेपालका मानव अधिकार रक्षकको हक अधिकारको संरक्षण, सूचनामा पहुँच, सुरक्षा सम्मान लगायतको सुनिश्चिताका लागि छुट्टै कानुनी व्यवस्थाको आवाज उठेको भए तापनि सो अनुरूपको कानुन बन्न सकेको छैन। इन्सेकले २०६५ सालमा मानव अधिकार रक्षकको अधिकार संरक्षणसम्बन्धी ऐनको मस्यौदा तयार पारी यसको आवश्यकताका बारेमा देशव्यापी वकालत गर्दै आएको छ। हालै लुम्बिनी, कर्णाली, सुदूरपश्चिम लगायतका केही प्रदेशमा इन्सेकको पहलमा ऐन दर्ताको पहल भएको छ। अरुको मानव अधिकारको संरक्षणका लागि बोल्ने मानव अधिकार रक्षकका आफ्नै अधिकार संरक्षण हुन सकेनन् ऊ नै जोखिममा पर्यो भने मानव अधिकार आन्दोलन नै कमजोर हुने भएकाले मानव अधिकार रक्षकको सुरक्षा, व्यवसायिक मर्यादाको सम्मान र हक अधिकार सुनिश्चितता हुनै पर्दछ। मानव अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धनमा ज्यान जोखिममा राखेर लागिपरिरहेका मानव अधिकार रक्षकहरू सुरक्षित नभएको तथ्याङ्कहरूले देखाउँछन्। यस वर्ष अवधिमा १ सय ७४ जना मानव अधिकार रक्षक पीडित भएको इन्सेकमा अभिलेख भयो। उनीहरूमाथि हुने मानव अधिकारको उल्लङ्घन र ज्यादतीको निष्पक्ष छानबिन गरी पीडितलाई कारबाही गर्ने एक छुट्टै निकाय नहुँदा कानुनी तथा मनोवैज्ञानिक उपचारको प्रभावकारी व्यवस्थाको महसुस भयो।

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको ऐन संशोधनको प्रस्तावित विधेयकमा मानव अधिकार रक्षकका बारेमा उल्लेख गरिएको भए पनि यो विषयमा आयोगले नै मानव अधिकार रक्षहरूबीच पर्याप्त अन्तरकृया र छलफल गरेन।

खाद्य अधिकार

सरकारले खाद्य अधिकारको सुनिश्चितता र संरक्षणका लागि कानुनी व्यवस्था गर्न सकेन। खेतीयोग्य जमिन बाँझै रहनु, चाहिएको बेलामा मलखाद तथा बीउबिजन उपलब्ध नहुनु, खेतीयोग्य जमिन घडेरीका लागि खण्डीकरण गरिनु जस्ता कारणले खाद्य परनिर्भरताको अवस्था बढेर गयो। आत्मनिर्भर हुन सकिने चामल, दाल, तेल, फलफूल, माछामासुजस्ता खाद्यपदार्थ आयातका लागि ठूलो धनराशी खर्च गर्नुपर्ने अवस्थामा सुधार हुन सकेन। बसाइ सराइका कारण खेतीयोग्य जमिन बाँझो रहेको समाचार प्रकाशनमा आए। कर्णाली तथा सुदूरपश्चिम प्रदेशका हिमाली जिल्लामा बर्सेनि हुने खाद्यान्न अभाव, खाद्यान्नसम्म पहुँचको समस्या र खाद्यान्न व्यवस्थापनको पाटोमा कदम चाल्न राज्य चुकेको देखियो। आधुनिक कृषि प्रणाली विकास गर्ने नीति सरकारले लिएको भनिए पनि प्रभावकारी हुन सकेन। पहाडी तथा अति दुर्गम ३० जिल्लाका नागरिकलाई गुणस्तर तथा सुपथ मूल्यमा खाद्यान्न उपलब्ध गराइने मानव अधिकार राष्ट्रिय कार्ययोजनामा उल्लेख छ। तर, पनि अति विपन्न चेपाङ, राउटे, मुसहर, दलित, वादी, हलिया, बोटे जस्ता समुदायका मानिसलाई भोकमरीबाट जोगाउनेतर्फ खासै प्रगति भएको पाइएन। यी समुदाय खाद्य सङ्कटमा रहेका खबर प्रकाशन भए।

वातावरणको अधिकार

नेपाल मानव अधिकार वर्ष पुस्तकमा यस वर्षदेखि वातावरणको अधिकार, खासगरी जलवायु परिवर्तनको आर्थिक सामाजिक प्रभावका सम्बन्धमा मानव अधिकारका दृष्टिले तथ्याङ्क सङ्कलन र विश्लेषणको सुरुआत गरिएको छ।

नेपालको संविधानको धारा ३० मा स्वच्छ वातावरणको हकलाई मौलिक हकका रूपमा व्यवस्था गरिएको छ। प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने हकको प्रत्याभूति गरिएको छ। वातावरणीय प्रदूषण वा ह्रासबाट हुने क्षतिमा पीडितलाई प्रदूषणकर्ताबाट क्षतिपूर्ति पाउने हक सुनिश्चित गरेको छ। विकास सम्बन्धी कार्य सञ्चालन गर्दा वातावरण र विकासबीच सन्तुलनका लागि आवश्यक कानुनी व्यवस्था गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ। नेपालको संविधानको अनुसूची ९ ले वनजङ्गल, चराचुरुङ्गी, जल उपयोग, वातावरण, पर्यावरण ता जैविक विविधता, विपत् व्यवस्थापन वातावरण सम्बद्ध सरोकारका विषयलाई सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्र भित्र समेटेको पाइन्छ भने अनुसूची ८ ले आधारभूत स्वास्थ्य र सरसफाइको विषय स्थानीय तहको जिम्मेवारीमा राखेको छ। विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनको तथ्याङ्कअनुसार नेपालमा हरेक वर्ष वायुप्रदूषणको कारण ३५ हजार मानिसको मृत्यु हुने गरेको छ। काठमाडौँ सहर विश्वको प्रमुख १० वायु प्रदूषित सहरभित्र पर्ने गरेको छ।

भौतिक विकासको प्रगति सँगसँगै वातावरणका मुद्दा पनि अगाडि आउन थालेका छन्। वातावरण,वायु प्रदूषण, प्लास्टिकका झोला, बोटल तथा प्लास्टिकजन्य सामग्रीको अत्यधिक र अव्यवस्थित उत्पादन प्रयोग, गिटी, बालुवा आदि प्राकृतिक स्रोतको अनियन्त्रित दोहन, अव्यवस्थित ढल, मलमुत्र, फोहोर मैला, अस्पतालजन्य फोहोर मैला र त्यसको अव्यवस्थित विसर्जन, सिमेन्ट उद्योगजन्य प्रदूषण, ध्वनि प्रदूषण, रसायनिक पदार्थ तथा मलको अनियन्त्रित प्रयोग आदि वातावरण प्रदूषणका प्रमुख कारण रहेका छन्। वनविनाश, डढेलो, नदीनालाको प्रदूषण, जथाभावी सडक निर्माणका कारण बाढी पहिरो, जलवायु परिवर्तनको असर र प्रभावले वातावरणीय अधिकारको व्यापक हनन् हुन गई मानिसको स्वच्छ,सुरक्षित र स्वास्थ्य वातावरणको अधिकारमा प्रतिकूल प्रभाव पर्दै गएको छ।

जातीय विभेद

जातका आधारमा मानिसमाथि विभाजन र भेदभाव गर्ने चलन व्यक्तिगत अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन हो। नेपाली समाजमा जातका आधारमा विभेद हुने गरेका घटनाहरू सार्वजनिक हुँदै आएका छन्। कतिपय घटना सार्वजनिक हुन्छन् त कतिपय सार्वजनिक हुँदैनन्।

जातका आधारमा मानिसबिच हुने भेदभाव अमानवीय कार्य हो। यस्ता व्यवहार कानुनी रूपमा अक्षम्य भए पनि संरचनात्मक मानसिकताका कारणले अझै पनि विद्यमान छ। भेदभावविरुद्ध समान अधिकार र न्यायको वकालत जारी रहे पनि कमजोर वर्गको रूपमा रहेका दलितहरू हिंसाबाट पीडित छन्। शून्य हिंसाको परिकल्पना कागजमा मात्रै सीमित बनेको छ। नेपालको संविधानले जातीय भेदभाव र छुवाछूतलाई गम्भीर अपराध मानेको छ। छुवाछूत र भेदभाव नहुने अवस्था सिर्जना गरी प्रत्येक व्यक्तिको समानता, स्वतन्त्रता र मर्यादाका साथ बाँच्न पाउने हकको संरक्षण गर्ने व्यवस्था संविधानमा नै गरिएको छ। तर पनि संविधानप्रदत्त अधिकारको सही कार्यान्वयन हुन सकेको छैन। यसको कार्यान्वयनका लागि जिम्मेवार

निकाय जबाफदेही हुनु पर्छ।

सन् २०२४ मा जातीय विभेदका घटनामा ३५ जना पीडित भएको इन्सेकले अभिलेख गऱ्यो। जसमा सार्वजनिक ठाउँ प्रवेश निषेधका घटनामा १५ जना, छुवाछुत गरिएको घटनामा २० जना, अन्तरजातीय विवाहको घटनामा एकजना र जागिरबाट निष्काशन गरिएको घटनामा एकजना पीडित भए। जातीय विभेदका धेरैजसो घटनामा मिलापत्र हुने गरेको, प्रहरीसम्म उजुरी नपुगेको, उजुरी गरिएका घटनामा पनि मिलापत्र हुने गरेको अभिलेखमा देखियो। तर, यस सुर्खेत अदालतमा दर्ता भएको जातीय विभेदसम्बन्धी मुद्दामा अदालतले कैद सजायको फैसला गऱ्यो।

फेसबुकमा दलित समुदायप्रति अपमानजनक शब्द लेखेको आरोपमा २०८१ साउन ८ गते गिरफ्तार भएका दैलेखको महाबु गाउँपालिका-४ फागुका ४२ वर्षीय तर्कबहादुर सिंह ठकुरीलाई सुर्खेत जिल्ला अदालतले तीन महिना कैद सजाय र ३० हजार रुपियाँ जरिवाना गर्ने फैसला सुनायो। आरोपित महाबु गाउँपालिकाको गीताचौरस्थित नेपाल राष्ट्रिय माध्यमिक विद्यालयमा अंग्रेजी शिक्षक हुन्।

निष्कर्ष

लामो समयदेखि कायम सङ्क्रमणकालीन न्यायको विषयलाई टुङ्ग्याउनु, पीडितलाई परिपूरणको व्यवस्था गरिनुपर्ने कार्यभार यस वर्ष पनि अधुरै रह्यो। सङ्क्रमणकालीन ऐन पारित भई लागु भइसके पनि राजनीतिक दाउपेचको शिकार हुँदा आयोगमा पदाधिकारी नियुक्त हुन सकेन। सरकार तथा राजनीतिक दलको दह्रो इच्छाशक्तिको अभाव प्रष्ट देखियो। यो विषयलाई लम्ब्याइरँदा आउने परिणामका बारेमा सचेत हुन सकिए अगाडि बढ्ने बाटो पहिल्याउन सहज हुनेछ। शान्ति प्रक्रियामा भएको अलमलका कारण नेपालमा भएका विभिन्न प्रयासलाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय द्वन्द्वविज्ञहरूका माझ अनुकरणीय नमूनाका रूपमा प्रस्तुत गर्ने अवसर नेपालले गुमाउँदै गएको छ।

महिला तथा बालबालिकामाथि भएका र हुने गरेका अपराधको दर प्रतिदिन बढेको इन्सेकको तथ्याङ्कमा देखिन्छ। महिलामाथि भएका हिंसाका घटनामा मेलमिलाप गरिने, परिवारको घेराभन्दा बाहिर लैजान नदिने चलन व्याप्त रह्यो। कानुनको प्रभावकारी कार्यान्वयन यससन्दर्भमा नभइ नहुने कुरा हो।

मानव अधिकार कार्ययोजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन, दिगो विकास लक्ष्यले तोकेका विषयहरूको स्थानीयकरण, दण्डहीनताको अन्त्य, राजनीतिको अपराधिकरणको अन्त्यसजस्ता विषयमा काम हुन सके सरकारले भनेजस्तो समृद्धिका विषयले प्राथमिकता पाउलान् भन्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ। सरकारले अघि सारेका नीति तथा कार्यक्रमहरूले आमजनताको जीवनमा केही परिवर्तन ल्याउन सक्यो भने मात्रै सरकार भएको अनुभूति जनताले गर्नेछन्। विपत्का कारण भएको क्षतिको परिपूरण र पुर्नस्थापनाको मार्गचित्र बनाउन सरकार चुकेको देखियो। जलवायु परिवर्तनका कारण भविष्यमा प्राकृतिक विपत्तिका घटनामा बढोत्तरी हुने करामा दुईमत छैन। यस सन्दर्भमा सरकारको पूर्वतयारीको आवश्यकता टड्कारो देखियो।

सुझाव

१. सङ्क्रमणकालीन न्यायिक प्रक्रियामा देखिएको अलमल, ढिलासुस्ती अन्त्य गरी विश्वासयोग्य आयोग प्रक्रिया तत्काल आरम्भ गर्नु पर्छ।
२. मानव अधिकार राष्ट्रिय कार्ययोजना र दिगो विकास लक्ष्यको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि स्थानीय, प्रादेशिक र सङ्घीय सरकार नेतृत्व तथा नागरिक सङ्गठनहरूको संलग्नतामा भरपर्दो, पारदर्शी, सहभागितामूलक र जवाफदेही कार्ययोजना बनाइ लागु गर्नु पर्छ।
३. कानुनी शासनलाई मजबुत बनाउन फौजदारी मुद्दाको अनुसन्धानका लागि भरपर्दो अनुसन्धान पद्धति विकास गरिनु पर्छ।
४. महिला तथा बालकालिकामाथि हुने हिंसा न्यूनीकरणका लागि प्रभावकारी कानुनी व्यवस्था लागु गर्नु पर्छ।
५. स्वतन्त्र न्यायपालिकाको अस्मिता जोगाउँदै अदालती आदेश कार्यान्वयन गर्न/गराउन सरकार जवाफदेही बन्नुपर्छ।
६. प्राकृतिक प्रकोपका पीडितको पुनर्स्थापना गर्ने कार्य तदारुकताका साथ अघि बढाउनु पर्छ।
७. शिक्षा, स्वास्थ्य जस्ता मौलिक हकको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि कार्य गर्नु पर्छ।
८. सडक दुर्घटनाका कारण हुने क्षति न्यूनीकरण गर्न आवश्यक कार्ययोजना बनाइ कार्यारम्भ गर्नु पर्छ।

विजयराज गौतम
कार्यकारी निर्देशक